

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Апинян Т.А.* Игра в пространстве серьезного. Игра, миф, ритуал, сон, искусство и другие. – СПб, 2003. – 400 с.; 2. *Бахтин М.* Время и пространство в романе // Вопросы литературы. – 1974. – № 3. – С. 133-179; 3. *Гусарова А.Д.* Жанр фэнтези в русской литературе 90-х гг. двадцатого века: проблемы поэтики : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.01 / Гусарова Анна Дмитриевна; [Место защиты: Петрозавод. гос. ун-т].- Петрозаводск, 2009. – 255 с.; 4. *Гуревич Г.* Что такое фантастика и как ее понимать? // Литературная учеба. – 1981. – С. 180-188; 5. *Дев'ятко Н.* Можливості впливу сучасних жанрів: фантастика, фентезі, казка // Український Фантастичний Оглядач (УФО). – 2009. №1 (7). – С. 59-66; 6. *Добровольская О.* Фэнтези и фольклор / О. Добровольская // Литература. – 1996. – №43. – С. 11-13; 7. «Жанр фэнтези в оценках современной критики <http://www.lenensnape.narod.ru/publications/fantasycritics.htm>; 8. *Курицын В.* Постмодернизм: новая первобытная культура // Новый мир. – 1992. – №2. – С. 225-232; 9. *Мещерякова М.И.* Что такое фантастика? // Русская фантастика XX века в именах и лицах: справочник / Под ред. М.И.Мещеряковой. М.: Научно-практический центр «МегаТрон», 1998. – 140 с.; 10. *Нефагина Г.Л.* Русская проза второй половины 80-х – начала 90-х годов XX века: Учеб. пособие для студентов филол. фак. вузов. – Минск: НПЖ "Финансы, учет, аудит"; ИЦ "Экономпресс", 1997. – 231 с.; 11. *Поустмън К.* Меч, мощ и магия. – София: Елф, 2003. – 288 с. <http://chitanka.info/text/1059/0>; 12. Русская фантастика XX века в именах и лицах: Справочник / Под ред. М.И. Мещеряковой. – М.: Мегатрон, 1998. – 136 с.; 13. *Харитонов Е.* Моде вопреки. Заметки о творчестве болгарского фантаста Христо Поштакова: http://www.erlib.com/%D0%A5%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%9F%D0%BE%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%9C%D0%B5%D1%87_%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D0%B8%D1%8F_%D0%B8_%D1%87%D0%B5%D0%BB%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8/16/; 14. *Чернышева Т.А.* Природа фантастики. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1984. – 336 с.

Стельмах Х.М. (Львів, Україна)

Репрезентації гендеру в українських та польських книжках для дітей

У статті з допомогою якісно-кількісного контент-аналізу зроблено експертизу ілюстрацій дитячих книг українською та польською мовами. На підставі аналізу ілюстративного матеріалу книжок для дошкільного та молодшого шкільного віку виявлено соціальні, сімейні ролі жіночих та чоловічих персонажів у книжках, стереотипи, пов'язані з професійною діяльністю та заняттями, а також особистісними якостями.

Ключові слова: *гендер, контент-аналіз, дитяча книга, гендерні стереотипи, гендерні ролі.*

В статті с помощью качественно-количественного контент-анализа приведена экспертиза иллюстраций книг для детей на украинском и польском языках. На основании иллюстративного материала книг для дошкольного и младшего школьного возраста установлены социальные, семейные роли женских и мужских персонажей из книг, стереотипы, связанные с профессиональной деятельностью и занятиями, а также личностными качествами.

Ключові слова: *гендер, контент-анализ, детская книга, гендерные стереотипы, гендерные роли.*

With a help of quality-quantity content analysis, in the article the illustrations expertise is done in

children's books in Ukrainian and Polish languages. Based on the analysis of books illustrations for pre-school kids and first graders, the social and family roles of women and men characters are found, and stereotypes are identified which relate to professional activities and personal characteristics.

Key words: *gender, content-analysis, a children's book, gender stereotypes, gender roles.*

Гендерна культура у суспільстві засвоюється як комплекс цінностей, пов'язаних з певними поведінковими нормами, набором фемінних/маскулінних якостей, зовнішнім виглядом обох статей. Складовою гендерної культури є також гендерні стереотипи та гендерні моделі у соціальному, сімейному та професійному житті. В останні роки проводяться дослідження, спрямовані на виявлення та подолання таких стереотипів, зокрема, у засобах масової інформації, рекламі, шкільних підручниках тощо. Аналіз тестів дитячих книжок не раз ставав об'єктом уваги науковців, у тому числі українських [див.2; 3], окремі дослідження присвячені навіть гендерному аналізу авторства книжок для дітей [1].

Предметом нашого дослідження стала специфіка репрезентації гендеру у дитячих книжках на підставі ілюстративного матеріалу. Гендерна соціалізація відбувається у ранньому дитячому віці, і важливим способом засвоєння уявлень про гендерні ролі є книги з великою кількістю ілюстрацій. Такі книги дитина «перечитує» та переглядати багато разів, саме ілюстрації є важливим джерелом передачі інформації для дошкільного віку.

Аналізуючи зміст ілюстрацій, у статті зроблено спробу відповісти на запитання: Чи однаковою мірою жіночі та чоловічі персонажі представлені на ілюстраціях дитячої літератури? Чи існують які-небудь наслідки презентування гендерної нерівності у дитячій літературі? Яку гендерну роль виконує кожна стать? З якою сферою занять та вибором якої професії асоціюється кожна з них? Чи відтворення гендерних ролей у дитячих книжках змінилися у відповідності до зміни рольових позицій кожної статі у реальному житті? Яким чином відображаються сімейні та соціальні гендерні ролі на малюнках? Чи існують якісь стереотипи, пов'язані із набором фемінних/маскулінних рис особистості?

Підбір матеріалу та методи

Для аналізу було обрано 20 книжок з ілюстраціями для дошкільного віку польською та українською мовами, українських, польських та іноземних видавництв (переклади зі збереженням оригінальних ілюстрацій). Книги обиралися, здебільшого, з домашньої бібліотеки, багато з них є подарованими або позиченими у бібліотеці, тому можна вважати, що вибір є випадковим. Об'єктом аналізу є ілюстрації, наповнення текстів до уваги не бралось. Ми обирали для аналізу лише зображення людських персонажів (понад 2000 зображень), не враховуючи, таким чином, зображення персонажів-тварин, рослин жіночого/чоловічого роду тощо. Матеріалом дослідження стали книги гендерно-нейтрального змісту, на кшталт азбук, книг про добре виховання, пори року, розвиваючі книги (відмінності, пізнаємо світ, професії та заняття та ін.). До вибірки увійшли також кілька книжок з не-гендерно-орієнтованими історіями, наприклад, новорічні казки, так звані розумні казки (розвиваючі книги із

завданнями після казки), кілька збірок віршів. Ми свідомо не брали до уваги історій «для дівчаток» та «для хлопчиків», або казок, чий сюжет уже визначає малюнки з певним набором гендерних ситуацій (історії про фей, принцес, піратів). У книжках типу «розумні казки» ми брали до уваги лише ілюстрації після казок, де потрібно виконати певне завдання, таким чином, не беручи до уваги ілюстрації самої казки, у якій малюнки прив'язані до певного сюжету. Методом дослідження є якісно-кількісний контент-аналіз. У статті ми спиралися, здебільшого, на соціологічні дослідження американських учених, що проводилися на підставі матеріалу бібліотек [див.5; 7].

Кількісні співвідношення

Кожне зображення людини було класифіковане як жіноче, чоловіче або нейтральне. Якщо визначити стать було проблематично, ми звертались до тексту, у якому могло згадуватись ім'я або особовий займенник. Якщо особа не згадується у тексті, для класифікації використовувались візуальні індикатори, такі як одяг та риси обличчя. Якщо візуальні сигнали були відсутні, то фігура ідентифікувалась як нейтральна (до нейтральної групи увійшли також немовлята. Кількісний підрахунок показав такі результати: в українських книжках кількість персонажів чоловічої статі становила 596 (53,07 % від загальної кількості), жіночої статі 386 (32,77 %), кількість нейтральних людських зображень – 159 (14, 16 %). У польських книжках кількісні співвідношення були майже зрівноважені – чоловічих персонажів – 503 (48,69%) та 463 жіночі (44,82%), нейтральних зображень осіб – 67 (приблизно 6,5 %). Отже, у польських книжках кількість чоловічих персонажів незначно переважає жіночих, а в українських книжках кількість жіночих персонажів є меншою у більш, ніж півтора разу. Так, приблизно однакова кількість осіб кожної статі зустрічається у книжках західних авторів та видавництв, перекладених польською та українською мовами. У деяких українських книжках [1;3], кількість жіночих персонажів є меншою майже вдвічі. В українській книзі про професії [4] представленість жінок становила всього 21,87% проти 76,04% чоловіків. Існують також певні закономірності усередині кожної групи. Якщо на ілюстрації зображена група дітей, то різні статі у польських книжках представлені, як правило, симетрично, в українських книжках кількісно надається перевага персонажам чоловічої статі. В українських книжках можна побачити також різні гендерні диспропорції. Так, на ілюстраціях книжки, що дає уявлення про людське тіло та людину, 8 перших ілюстрацій представлені зображеннями хлопчиків (одне ідентифікується як нейтральне), наступні – «моє тіло» та «мій настрій» представлені нейтральними зображеннями. Отже, на перших восьми сторінках книги, яку задекларовано як першу книгу малюка, не подано жодного зображення жіночої статі [10].

Уваги заслуговують також титульні сторінки. Ілюстрація на титульній сторінці – перше, на що звертає увагу читач, тому присутність/відсутність зображень певної людської статі є дуже важливою. В українських книжках із 5 обкладинок, які містять людські зображення, на трьох присутні персонажі чоловічої статі, на одній

жіночої, на одній – зображення обох статей. На обкладинках польських книжок ми виявили паритетні зображення хлопчиків та дівчаток.

Чи є кількість зображень жіночих та чоловічих зображень у дитячих книжках справді важливою? Як показують дослідження, нерівномірне представлення осіб різної статі може мати наслідки для самооцінки читачів. У дослідженні Джен Охман брали участь чотири групи дітей третього класу. Вони слухали типові оповідання, які їм читали вчителі обох статей, і жінки, і чоловіки. Групи також були поділені у залежності від статі головного героя книги. Дітям проводили тест самооцінки до читання та після нього. Тести виявили, що у дітей, які слухали історії про головного героя тієї ж статі, що й вони самі, самооцінка була значно вищою, ніж у тих дітей, які слухали про героїв протилежної статі. Ці дослідження показують, що відсутність у книгах осіб якоїсь статі може вплинути на самооцінку дитини [6]. Крім того, дивно видається кількісна перевага жіночих персонажів в польських та, більшою мірою, українських книжках, якщо зважити на те, що у статевому складі населення Європи чисельно переважають жінки. Якщо дитина бачить у книжках більше чоловічих персонажів, це передає їй інформацію про те, що домінування чоловіків є нормою.

Професії, соціальні та сімейні ролі

Аналіз виконуваної роботи, що приписується дівчаткам або хлопчикам, показав різочу перевагу хлопчиків у всіх видах професійної діяльності. У книзі «Малятам про фахи» [4] лише 21 із 79 згадок про професії належить жінкам. У книзі «Wierszyki dla 5-nastolatka» [20] у розділі про професії лише один персонаж жіночої статі. Серед переліку професій та занять ми зауважили, що чоловіки (хлопчики) виконують роботу, пов'язану з технікою, творчістю, спортом, військовою справою (хімік, фізик, журналіст, столяр, співак, диригент, інженер, художник, яхтмен, радист), а жінки – роботу, пов'язану з обслуговуванням та турботою про інших (кравчиня, ветеринар, доярка, медсестра). Про те, що жінки задіяні у менш престижній роботі, говорить той факт, що професія лікаря відведена у книжках чоловікам, а жінці – медсестри або доглядаючого персоналу. Крім того, не асоційованими із жінками залишилися професії в інтелектуальній та культурній сфері. Російська дослідниця О. Ярская-Смірнова, що проводила дослідження з гендерної педагогіки, зазначає, що «чоловічі персонажі виявляються більш видимими, активними та включені у ті сфери життя, які вважаються важливими для суспільства» [4, 297].

Аналізуючи специфіку поділу домашніх обов'язків, виявляємо стереотипні зображення жінок, що виконують роботу, пов'язану із домом, налагодженням побуту та вихованням дітей. У домашніх клопотах чоловіки проявляють пасивну або другорядну (допоміжну) роль: наприклад, чоловік читає газету, коли жінка з дочкою готують вечерю, хлопчик із нудьгуючим виглядом чекає, доки його сестра та мама накриють на стіл, хлопчик подає ялинкові прикраси в той час, коли дівчинка прикрашає ялинку, дівчинка ліпить пироги, а хлопчик несе миску до столу і тд. Роботу, пов'язану із доглядом за дітьми, здебільшого виконують жінки – переповивають, відводять у дитячий садок і т.п. Цікаво, що турбота жінок про

дитину переважно пов'язана із задоволенням фізичних потреб дитини – годування, купання, прання, прасування, чоловік може бути присутній (однак, нечасто) у ігровій активності, як правило, поза домом – катається з дітьми на санках, грається в сніжки. Нам трапилась лише одна ілюстрація, що виходить за рамки стереотипів – чоловік доглядає за дитиною в той час, коли жінка розмовляє телефоном.

Моделі фемінних/ маскулінних якостей

У колах інтересів та ігровій активності виявлено значну орієнтованість жіночих персонажів на сім'ю, догляд за зовнішнім виглядом та моду, чоловічі персонажі займаються руховими іграми та спортом. Показовим у цьому є приклад з книги «Це я!», у якій чітко розмежовано стереотипи гендерної соціалізації. Дітей оточують предмети, асоційовані з кожною статтю. Так, хлопчик зображений поряд з машиною, рогаткою, гарматою, барабаном, конячкою, ключкою для гри в хокей, літаком, конструктором; поряд із дівчинкою знаходимо ляльку, спідницю, бант, намисто, голку та нитку, лак для нігтів, квітку, дзеркало, гребінець [10]. Отже, кола інтересів є дівчаток захоплюють значно вузчий простір, їхні заняття є статичними, обмежуються простором власного тіла, доглядом за ним та його прикрашанням, а інтереси чоловічих персонажів пов'язані з активністю, орієнтовані на зовнішній простір, спрямовані на дослідження навколишнього світу (будова літака, конструктор) та іграми і спортом (рогатка, ключка, автомобіль, барабан).

На ілюстраціях книжок в обох групах (польських та українських книжках) хлопчикам приписується активність, пов'язана з руховими, колективними іграми, заняттями спортом, в той час як дівчатка зайняті «спокійнішими» заняттями – читанням, рольовими іграми з ляльками, догляд за молодшими дітьми тощо. Майже виключно догляд за молодшими дітьми, допомога в навчанні, надання першої допомоги, лікування ран тощо відводиться жіночій статі. Той, хто доглядає та опікується кимось є, представлений, як правило, жіночим персонажем (і дитиною, і дорослим), а той, кого доглядають чи надають послугу – чоловічим персонажем.

До переліку особистісних якостей, асоційованих з хлопчиками, належать сміливість, фізична сила, кмітливість, цікавість, допитливість, розум. Жіночі персонажі пов'язані з такими рисами, як акуратність, схильність до чистоти та порядку, посидючість, терплячість. Цікаво, що схильність до девіантної поведінки властива лише хлопчикам: вони розбивають м'ячем вікна, стріляють з рогатки у птахів, ображають дівчат, бешкетують, поводяться нечемно; поведінка жіночих персонажів завжди перебуває у межах позитивної поведінкової норми. Типовою є, наприклад, таке ілюстрація: хлопчик та дівчинка разом виходять на вулицю погуляти, він повертається додому брудний, зі скуйовдженим волоссям, у пошкодженому одязі, дівчинка – чиста та акуратна.

Схожу картину можна прослідкувати у вираженні позитивних/ негативних емоцій персонажами різних статей. Дівчатка представлені на ілюстраціях як більш схильні до емпатії, виявлення позитивних почуттів, на ілюстраціях саме вони значно більше посміхаються, натомість хлопчикам «дозволений» вияв

широкого спектру негативних емоцій, таких як агресія, злість, роздратування, гнів. Серед негативних емоцій, які приписуються жіночим персонажам, найчастіше зустрічається почуття образи (плаксивість). Загалом, можна сказати, що на ілюстраціях відображені уявлення авторів книжок про чоловічих персонажів як активних суб'єктів, а жіночим персонажам нав'язують більше нормативних правил, якою повинна бути, як повинна себе вести дівчинка, отже, маємо відображення дихотомії чоловік (суб'єкт) – жінка (об'єкт), що лежить в основі гендерних стереотипів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що у досліджуваних польських книжках кількість жіночих та чоловічих персонажів майже однакова, із незначною перевагою останніх; в українських книжках кількість чоловічих персонажів перевищує жіночі більш ніж у півтора разу. Однак, під час якісного аналізу ілюстрацій і в українських, і у польських книжках ми виявили стереотипні уявлення авторів книжок про жінку як особу, що, зазвичай, суміщає не дуже престижну роботу із хатніми та сімейними обов'язками, що декларуються як соціальний імператив. Чоловічі персонажі широко задіяні у професійній діяльності із широким спектром виконуваної роботи, проте, вдома дистанціюється від домашніх обов'язків та майже не проводить час із сім'єю. У переліку особистісних якостей чоловічим персонажам приписується значна активність та великий вибір у вияві позитивних та негативних емоцій, жіночі персонажі зображені із обмеженим набором нормативних поведінкових рис.

Хоча у дослідженні ми проаналізували більш ніж 2000 людських зображень у 20 дитячих книжках, вважаємо, що опрацювання більшої кількості книжок могло б стати ґрунтовнішим дослідженням, що надало б більш точні результати, а підбір матеріалу з громадської бібліотеки зробив би вибір матеріалу більш випадковим. Таке ширше та глибше дослідження може стати наступним кроком у дослідженні проблеми гендерних репрезентацій у дитячих книжках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Морозенко М.М.* Спроба гендерної класифікації сучасної літератури для дітей. Доступно на: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/62/>;
2. *Фролов П.* Гендерна експертиза шкільних підручників / П.Фролов.- К., 2001.– 35 с. - (До постановки проблеми);
3. *Шевченко Н.* Гендерні стереотипи та способи їх подолання. Доступно на <http://nataly-sheva.livejournal.com/tag/гендерные%20исследования>;
4. *Ярская-Смирнова Е.* Гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана / Гендерные исследования, 2000. №5. – С.295-301;
5. *Gooden A. M., Gooden M. A.* Gender Representation in Notable Children's Picture Books: 1995-1999 // *Sex Roles: A Journal of Research.* – Volume 45. Numbers 1-2, 2001. – P.89-101;
6. *Ochman J.M.* The Effects of Nongender-Role Stereotyped, Same-Sex Role Models in Story Books on The Self-Esteem of Children in Grade Three // *Sex Roles: A Journal of Research.* – Volume 35. Numbers 11-12, 1996. – P.711-735;
7. *Oskamp S., Kaufman, K., Wolterbeek L.A.* Gender Role Portrayals in Preschool Picture Books / *Handbook of Gender Research.* – P. 27-39.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Азбука [Четверте видання. Рекомендовано Міністерством освіти та науки України]. – Київ: Казка, 2006. – 64 с.;
2. *Блоха Ю.* «Носикам» цікавим про всілякі справи. Харків:

Талант, 2009. – 87 с.; **3.** Вухо-лапо-хвіст. Вірші. (Колектив авторів). – Харків: Школа, 2010. – 80 с.; **4.** Малягам про фахи (редактор-укладач О.Любарець). – Київ: Аст-прес-дік-сі, 2000. – 63 с.; **5.** Новорічні історії. – Київ: Країна мрій, 2009. – 96 с.; **6.** Пограй зі мною. – Київ: ТОВ «Перо», 2008. – 95 с.; **7.** Пори року. Вірші, оповідання, загадки, приказки та прислів'я. – Харків: ТОВ «Сінтекс», 2007. – 64 с.; **8.** Розумні казки. Київ: Махаон-Україна, 2003. – 112 с.; **9.** Улюблені вірші [Видання шосте, доповнене, оновлене]. – Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га. – 2006. – 111 с.; **10.** Це я! (Серія «Моя перша книжка»). – Київ: ТОВ «Перо», 2006. – 32 с.; **11.** Co robisz Olu w swoim przedszkolu? - Kraków, wyd. “Skrzat”, 2005. – 18 s.; **12.** Dbaj o zdrowie (Seria “Obrazki dla maluchów”) – Ożarów Mazowiecki, wyd. “Olesiejuk”, 2011. – 29 s.; **13.** Dzień w przedszkolu. Książka z puzzlami – Book House Sp. z o.o. – 17 s.; **14.** Malowanki 5-latka. – Ożarów Mazowiecki, wyd. “Olesiejuk”. 2011. – 32 s.; **15.** Nazywam świat (Seria “Obrazki dla maluchów”) – Ożarów Mazowiecki, wyd. “Olesiejuk”, 2007. – 29 s.; **16.** *Sirak-Stopińska K., Mitoraj-Hebel A.* Kolorowa klasa. Podręcznik, klasa 1. Część 1.– Gdynia, wyd. “Operon”, 2008. – 107 s.; **17.** *Sirak-Stopińska K., Mitoraj-Hebel A.* Kolorowa klasa. Podręcznik, klasa 1. Część 2. – Gdynia, wyd. “Operon”, 2008. – 118 s.; **18.** Uniwersytet 5-latka. – Ożarów Mazowiecki, wyd. “Olesiejuk”. 2011. – 33 s.; **19.** Wakacje u dziadków. – Warszawa, wyd. REA, 2007. – 11 s.; **20.** Wierszyki 5-latka. – Ożarów Mazowiecki, wyd. “Olesiejuk”. 2011. – 32 s.

Халюк Л.М. (Київ, Україна)

Акція «Вісла» 1947 року в родинних оповідях-спогадах

У статті подано основні тематичні аспекти усного фольклору про акцію «Вісла» 1947 року, який іще побутує в українському середовищі у Польщі. Основну увагу приділено родинним оповідям-спогадам, які розкривають процес переселення українців, життя на північних та західних територіях та міжетнічні стосунки між поляками та українцями.
Ключові слова: акція «Вісла», усний фольклор.

В статье представлены основные тематические аспекты устного фольклора об акции «Висла» в 1947 году, который еще бытует в украинской среде в Польше. Основное внимание уделено семейным рассказам-воспоминаниям, которые раскрывают процесс переселения украинцев, жизнь на северных и западных территориях и межэтнические отношения между поляками и украинцами.
Ключевые слова: акция «Висла», устный фольклор.

The article deals with the main thematic aspects of oral folklore about the action «Vistula» in 1947, which still exists in the Ukrainian environment in Poland. Special attention is paid to family stories-memoirs, revealing the process of Ukrainian resettlement, life on the northern and western regions and ethnic relations between the Polish and Ukrainians.
Key words: action «Vistula», oral folklore.

Дана стаття є спробою осмислити та оцінити монотематичні фрагменти усного фольклорного репертуару (тематика про переселення 1947 року, відоме під назвою «акція “Вісла”»), який на сьогодні іще побутує в сучасних українських родинях у Польщі. Адже фольклористична наука з огляду на специфічне осмислення оповідачами баченого й пережитого, виокремлення із життєвого потоку найхарактерніших фактів, розглядає оповідання-спогади як